

- Автореф. канд. ... філософ. наук: 09.00.02 / МГУ ім. М.В. Ломоносова. – М., 1985. – 25 с.
12. Тернопільська В.І. Формування соціальної відповідальності старшокласників у позанавчальній виховній діяльності: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07; – Захищена 16.04.2003; Затв. 08.10.2003. – Житомир. – 2003. – 240 с. – Бібліогр.: с.159-180.
 13. Абдюкова Н.В. Психологічні особливості соціалізації сучасного підлітка: Автореф. дис. ... канд. психол. наук / Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – К., 2000. – 16 с.
 14. Молодь і дозвілля: Теорія, методика і практика роботи з підлітками та молоддю за місцем проживання / Безпалько О.В., Годлевська А.І., Карпенко О.Г. та ін. – К.: А.Л.Д., 1996. – Вип.2. – 208 с.
 15. Ануфриев Е.А. Социальная роль и активность личности. – М.: Изд-во Моск. ун-та. – 1971. – 152 с.
 16. Надирашвили Ш.А. Установка и деятельность. – Тбилиси: Мсцниереба, 1987. – 361 с.
 17. Рогов Е.И. Активность подростка в системе коллективных взаимоотношений в спортивных командах: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. – М., 1985. – 167 с.

Е.О.Пильнік

РОЗВИТОК ТА САМОРОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ: ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

В данной статье рассматриваются понятия развития и саморазвития в психолого-педагогическом аспекте.

The concept of development and self-development in a psychological and pedagogical aspect is examined in this article.

Сучасне інформаційне суспільство ставить перед системою освіти завдання розвитку особистості, демократизації та гуманізації навчально-виховного процесу в усіх типах навчальних закладів, що неможливе без модернізації освітньої системи, її змістового та структурного оновлення. Відбуваються зміни мети виховання та навчання, в ролі яких виступає не сукупність знань, умінь та навичок, а вільний розвиток та саморозвиток особистості. Знання, уміння та навички зберігають своє важливе значення, але вже не як мета, а як засіб досягнення мети.

Розв'язання даної проблеми потребує пошуку, розробки та впровадження дидактичних технологій, методів та форм організації

навчального процесу, які містять достатній потенціал для створення ситуацій розвитку та саморозвитку особистості студента.

Проблему творчого розвитку та саморозвитку особистості досліджували такі педагоги та психологи, як В.І.Андрєєв [1], Л.С.Виготський [4], Н.Є.Воробйов [2], Б.З.Вульф [3], О.С.Газман [5], Г.С.Костюк [8], Л.Н.Кулікова [9], Л.М.Мітіна [10], Л.О.Савченко, О.Я.Савченко, Д.І.Фельдштейн [14] та ін.

Метою статті є аналіз понять розвиток та саморозвиток у психологічному та педагогічному аспектах.

Почнемо своє дослідження з розгляду поняття розвиток. У філософії розвиток розуміють як необоротну, спрямовану й закономірну зміну матеріальних й ідеальних об'єктів, що приводить до виникнення нової якості [12].

У психології розвиток – це прогресивна зміна будь-чого, пов'язана з його вдосконалюванням, із придбанням нових позитивних якостей і властивостей. Психологічний розвиток людини – це вдосконалювання її психічних процесів, станів і властивостей, перехід їх на більш високий якісний рівень, що сприяє кращому пристосуванню людини до умов життя [11, с.171].

У педагогіці під індивідуальним розвитком людини розуміють ряд послідовних кількісних і якісних змін, яких зазнає її організм з моменту зародження й до кінця життя, становлення людини як соціальної істоти. Виховання починається з народження людини й відіграє важливу, хоча і різну роль у всіх формах і на всіх етапах розвитку особистості. Між вихованням і розвитком існує тісний взаємозв'язок. Не лише розвиток особистості залежить від виховання, а й виховання від розвитку. Правильне розуміння взаємозв'язку виховання й розвитку має важливе значення для наукового обґрунтування методів педагогічного керівництва всебічним розвитком особистості [6, с.53].

Отже, розвиток особистості являє собою прогресивно спрямований соціально обумовлений процес розгортання людської сутності. Входячи в систему діяльності, що задається суспільством через систему виховання, людина поступово, поетапно розвивається як особистість у процесі власної активної діяльності. У діяльності не тільки проявляється, але й формується психіка, і саме діяльність виступає постійним субстратом розвитку особистості. Таким чином, через організацію зовнішньої діяльності можна й треба організувати діяльність внутрішню, тобто психічні процеси, що саморозвиваються [14].

Найбільш поширеним є пояснення поняття саморозвитку через більш широке й універсальне поняття “розвиток”. У межах першого підходу розвиток визначається як специфічні зміни, що відбуваються винятково під впливом зовнішніх факторів, а саморозвиток – відповідно внутрішніх, що, на наш погляд, не відбиває зв’язок зовнішніх і внутрішніх чинників саморозвитку. Інший підхід заснований на філософському ототожненні саморозвитку і саморуху [10, с.89]. Саморух – це спонтанна, мимовільна зміна деякої системи під впливом внутрішніх факторів і протиріч, але з урахуванням опосередкованого впливу зовнішніх умов і особливостей середовища, що змінюється. Саморозвиток у цьому ключі є вищим рівнем саморуху, на якому відбуваються не хаотичні, а спрямовані, усвідомлені зміни, що призводять до якісної трансформації елементів системи та їхніх функцій, супроводжувані збільшенням числа ступенів свободи самої системи і появою й ускладненням нових динамічних зв’язків і взаємин із середовищем [15, с.565]. Третій підхід використовує опис і аналіз окремих умінь і здібностей особистості як компонентів і механізмів саморозвитку. Розглядаючи загальні підходи до поняття “саморозвиток”, ми маємо на увазі, що “в основі розвитку лежить принцип саморозвитку, що детермінує здатність особистості обертати власну життєдіяльність у предмет практичного перетворення” [10, с.89].

Третя позиція саме і відбиває діалектичний процес взаємодії зовнішніх і внутрішніх детермінант у становленні особистості (Є.Ф.Губський, Л.П.Карсавін, О.Г.Мисливченко, Є.К.Черненко та ін.). Для цього підходу характерна ідея перетворюючої ролі внутрішніх закономірностей: зміст саморозвитку особистості – підсумок внутрішньої роботи самої особистості, у процесі якої зміст зовнішніх факторів і стає знаряддям діяльності індивіда. Поділяючи цю ідею, додамо, що внутрішні фактори нарівні з зовнішніми виконують не тільки перетворюючу функцію, але й утворюючу, співтворчу. Подібний підхід, на наш погляд, ефективно взаємодіє з альтернативним тлумаченням саморозвитку через розвиток, знімаючи при цьому його основне протиріччя – помилку протиставлення цих понять на основі внутрішньої чи зовнішньої детермінованості відповідно. Категорія “розвиток” (у широкому розумінні) є більш загальною, означаючи систему будь-яких змін без встановлення природи факторів, що впливають. Але традиції системи освіти сформували стереотип, відповідно до якого розвиток людини здійснюється переважно зовнішнім впливом, а внутрішня активність

особистості – прерогатива саморозвитку.

Найбільш коректним визначенням саморозвитку у науково-педагогічній літературі, на наш погляд, є такі, що розуміють саморозвиток з одного боку, як процес, зумовлений природними чинниками, з іншого – як процес, який детермінується особливостями середовища розвитку, виховання, особистісними факторами (цінностями, волею, цілями людини). Саморозвиток розглядається як “інструмент духовного зростання, як фактор інкультурації, як шлях соціалізації людини, як критерій зрілості особистості” [9, с.3].

У психології проблема розвитку та саморозвитку особистості стоїть дуже гостро. Особистісний саморозвиток людини як психічне самоуправління, свідому саморегуляцію тілесних та духовних процесів, самовдосконалення як творчості досліджували В.Зінченко, І.Бех, О.Кононенко, М.Братусь, О.Киричук, О.Скрипченко, Г.Цукерман та ін.

Важливим для нас є обґрунтоване Л.Виготським поняття “зона найближчого розвитку”, сформульований принцип “випереджаючого навчання”, яким визначається ефективна організація навчання, спрямованого на активізацію, розвиток мисленнєвої діяльності учня, формування здатності самостійно здобувати знання, тобто саморозвиватися [4].

Г.Костюк поняття саморозвитку пов’язує із послідовністю змін стадій розвитку інтелекту; становлення особистості визначає як внутрішньо необхідний рух від нижчих до вищих рівнів, як процес що розвивається [8].

Представники гуманістичної психології (Е.Фромм, Г.Олпорт, Дж.Келлі, К.Роджерс, А.Маслоу, Р.Мей, В.Франкл та ін.) вважали саморозвиток основою людського життя, ґрунтуючись на тому, що сама сутність людини постійно спрямовує її в напрямі особистісного зростання, творчості та самодостатності, якщо обставини не заважають цьому [16].

Ідея саморозвитку посідає центральне місце в наукових розробках вчених К.Вазіної, Б.Вульфо́ва [3], О.Газмана [5], Ю.Лобейка, А.Меренкова та ін. Б.Вульфов розглядає саморозвиток як “власну активність людини в самозміні, в розкритті, збагаченні духовних потреб, творчості, всього особистісного потенціалу, в реалізації віри в можливість самовиховання – в процесі природного, фізіологічного, психічного, соціального розвитку” [3, с.22]. О.Газман вважає, що “під саморозвитком можна розуміти і соціокультурний процес свідомої, раціональної самоосвіти (самонавчання,

самопросвіти, самовиховання, самовизначення), і спонтанний природозумовлений процес різносторонньої самореалізації індивіда” [5, с.6].

Вже у XVII-XVIII ст. Я.Коменським, Дж.Локком, Ж.-Ж.Руссо та Й.Песталоцці були впроваджені ідеї творчого саморозвитку особистості у навчально-виховному процесі. Педагоги-гуманісти вірили у творчі сили та задатки людини, які розвиваються в процесі навчання та виховання. Дж.Локк визнавав гармонійний розвиток особистості визначним фактором успішності її фахової діяльності, говорив про виняткове значення здатності до самостійного творчого мислення, самопізнання та самоосвіти [2].

Даний напрямок плідно розвивався в роботах Й.Г.Песталоцци й А.Дистервега. Й.Песталоцци розробляє таку методiku навчання, у якій велике значення надається евристичним спостереженням, що сприяють розвитку творчої активності учнів. Він уперше в педагогічній літературі вжив термін “саморозвиток”. Мета розвитку, за Дістервегом, а точніше – саморозвитку особистості – здатність керувати самим собою і визначати себе за допомогою самодіяльності – “людина виробляє сама себе із себе” [2, с.14].

Біля витоків національної школи стояв А.Макаренко, для якого орієнтація на виховання щасливої особистості, створення умов для її самореалізації було головним у його педагогічному досвіді. В.Сухомлинський надавав особливого значення роботі над собою, без якої про творче самовиявлення особистості не може й бути мови [13, с.566]. К.Д.Ушинському належить ідея розвиваючого навчання: навчання повинне бути побудоване таким чином, щоб здібності дітей безупинно вдосконалювалися [2].

Особливо важливою у контексті нашого дослідження є педагогічна система П.Каптерева, яка повністю базувалася на принципах саморозвитку особистості. Аналіз педагогічної спадщини П.Каптерева засвідчує, що педагог саме в саморозвитку убачав основу школи, джерело її вдосконалення, а також самоосвіти і самовиховання [7].

70-80-ті роки ХХ ст. у вітчизняній педагогіці пошуки з проблем розвитку пізнавального інтересу учнів та студентів, мотивації навчальної діяльності, співвідношення навчання та розвитку, проблемного навчання, самостійної пізнавальної діяльності, педагогічної творчості, навчання як творчого процесу, нових технологій викладання представлено у роботах багатьох учених

(Ш.Амонашвілі, В.Безпалько, Л.Занков, Є.Льїн, Б.Коротяєв, Г.Щукіна та ін.).

В 90-х роках ХХ ст. – на початку ХХІ ст. вивчення проблеми саморозвитку особистості в навчально-виховному процесі займалися вчені та педагоги-практики В.Андрєєв, В.Алфімов, Є.Бондаревська, Т.Войтенко, О.Іванов, С.Карпенчук, А.Сущенко, В.Сластьонін та ін. В.Андрєєв вказує на генетичну єдність, природний взаємозв'язок між поняттями “творчість” та “саморозвиток”, дає визначення творчої особистості саме через саморозвиток [1, с.17] і виділяє серед компонентів творчих здібностей особистості студента здатність до самоуправління в навчально-творчій діяльності.

Не зважаючи на широку розробку в теорії та практиці психолого-педагогічної науки окремих аспектів розвитку та саморозвитку особистості, на жаль, в українському педагогічному дискурсі дане питання ще не стало предметом широкого педагогічного дослідження.

Таким чином, підводячи підсумки історико-генетичного аналізу питання розвитку та саморозвитку особистості в психолого-педагогічному ракурсі, ми можемо сказати, що вчені-педагоги, спираючись на досягнення філософської, культурологічної та психологічної наук, починаючи вже з ХVІІ ст. і до сьогоднішнього дня, поступово обґрунтовували необхідність побудови навчально-виховного процесу на основі розвитку та саморозвитку особистості, намагаючись створити технологічну базу для цього і готуючи підґрунтя для створення нової парадигми освіти інноваційної технології “саморозвитку особистості”.

Актуальність проблеми розвитку та саморозвитку особистості та недостатня дослідженість її у науковій літературі і практиці обумовлює пошук теоретико-методологічних основ та напрямків практичного розв'язання означеного питання. Теоретичної розробки потребує структура саморозвитку, а практичного дослідження – створення дидактичних умов ефективного протікання процесу саморозвитку.

Література

1. Андрєєв В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности: Основы педагогики творчества: Монография. – Казань: Изд-во КГУ, 1988. – 236 с.
2. Воробьев Н.Е. Развитие творческой активности студентов при изучении дисциплин гуманитарного цикла: (на материале

- преподавания иностранного языка в неязыковом вузе):
Монография. – Волгоград: Перемена, 2001. – 184 с.
3. Вульффов Б.З., Иванов О.Д. Основы педагогики в лекциях, ситуациях, первоисточниках: учебное пособие. – М.: Изд-во УРАО, 1997. – 288 с.
 4. Выготский Л.С. Динамика умственного развития школьника в связи с обучением // Педагогическая психология. – М.: Педагогика, 1991. – С.391-410.
 5. Газман О.С. Педагогика свободы: путь в гуманистическую цивилизацию XXI века // Классный руководитель. – 2000. – №3. – С.6–33.
 6. Гончаренко Семен Український педагогічний словник. – Київ: Либідь, 1997. – 376 с.
 7. Каптерев П.Ф. Избранные педагогические сочинения / Под ред. А.М.Арсеньева. – М.: Педагогика, 1982. – 704 с.
 8. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Під ред. Л.М.Проколієнко. – К.: Радянська школа, 1989. – 608 с.
 9. Куликова Л.Н. Теоретико-методологические основания процесса саморазвития личности // Проблемы саморазвития личности в образовательном пространстве: Материалы науч.-метод. конф. / Под общ. ред. Е.В.Шишмаковой. – Благовещенск: Изд-во БГПУ, 2000. – С.3–16
 10. Митина Л.М. Психология профессионального развития учителя. – М., 1998. – 200 с.
 11. Немов Р.С. Психология: Словарь-справочник: В 2 ч. – М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. – Ч.2. – 362 с.
 12. Спиркин А.Г. Основы философии: Учеб. пособие для вузов. – М.: Политиздат, 1988. – 592 с.
 13. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти томах. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.3. – 670 с.
 14. Фельдштейн Д.И. Психология развития человека как личности: Избранные труды: В 2 т. / Д.И.Фельдштейн. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО "МОДЭК", 2005. – Т.1. – 568 с.
 15. Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С.С.Аверинцев, Э.А.Араб-Оглы, Л.Ф.Ильичев и др. – 2-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.
 16. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности (Основные положения, исследования и применение). – СПб.: Питер Пресс, 1997. – 608 с.